

DIMENSIUNI ALE *BULLYING*-ULUI ÎN ȘCOLILE DIN ROMÂNIA: STUDIU ÎN RÂNDUL COPIILOR DE VÂRSTĂ ȘCOLARĂ MICĂ

VIOREL ROBU*

Universitatea „Vasile Alecsandri” din Bacău

ZAMFIRA-MARIA PETRESCU

Grădinița cu Program Săptămânal „Agricola” Bacău

Abstract

In many countries around the world, bullying is a serious problem that school authorities must solve. Among school-age children in Romania, bullying has started to be investigated especially in the last decade. This quantitative study aimed to examine the relationships between the risk of engaging in/victimization (directly or indirectly) through bullying behaviors in school setting and the socio-demographic characteristics of young school-age children (i.e., sex, age, residence, and family status). Participants included 229 third- and fourth-grade students from nine public educational institutions. There were 122 boys and 107 girls. Students completed the Romanian version of the *Illinois Bully Scale-Student Version* (IBS; Espelage & Holt, 2001). Participants also completed five items that operationalized the indirect exposure (as an eyewitness) to bullying. Compared to girls, boys scored higher for both aggressor and eyewitness status in bullying. There were no statistically significant differences in age, residence, and family status. For both the total sample and the subsamples differentiated according to students' sex, the score for aggressor status correlated positively with the indicators of victimization through bullying. Several directions that can be used in developing strategies to prevent and reduce bullying in schools are presented.

Cuvinte-cheie: *bullying*, mica școlaritate, agresori, victime, martori oculari.

Keywords: bullying, early schooling, aggressors, victims, eyewitnesses.

1. INTRODUCERE

Activitatea școlară ocupă un loc important în viața de zi cu zi a copiilor și a adolescenților. Școala este locul în care aceștia achiziționează numeroase cunoștințe teoretice și practice, dobândesc deprinderi de viață, socializează și își fac prieteni. Sănătatea climatului școlar reprezintă un factor-cheie care contribuie la starea de bine atât a elevilor și a cadrelor didactice, cât și a altor categorii de angajați care lucrează în instituțiile de învățământ. Din păcate, în ultimii ani, mediul școlar din

* Universitatea „Vasile Alecsandri” din Bacău, Facultatea de Litere, Departamentul de Limba și Literatura Română și Științe ale Comunicării, Str. Spiru Haret, Nr. 8, Bacău, 600114, România; E-mail: robu.viorel@ub.ro.

multe țări se confruntă cu o serie de fenomene nedorite, cum ar fi manifestările deviante și/sau delincvente ale elevilor, violența, discriminarea, absenteismul și abandonul traseului educativ etc. În prezentul articol, ne-am concentrat atenția pe problematica *bullying*-ului care reprezintă una dintre formele de manifestare a agresivității și a violenței în mediul școlar.

Bullying-ul manifestat în mediul educativ are un impact negativ asupra victimelor, agresorilor, dar și asupra climatului școlar. Literatura care s-a preocupat de această problemă prezintă numeroase dovezi cu privire la consecințele negative pe care le are victimizarea copiilor de vârstă școlară mică, dar și a celor cu vârste mai mari prin comportamente agresive care sunt manifestate fără nicio justificare. Anxietatea, depresia, sentimentul de insecuritate, teama de a merge la școală, deprecierea imaginii și/sau a stimei de sine, sentimentul de inferioritate, manifestările agresive, tulburările de comportament, problemele psihosomatice, scăderea adaptabilității la solicitările specifice vieții școlare, reducerea performanțelor școlare, deteriorarea stării de bine subiective, conflictele cu părinții sau alte persoane apropiate etc. sunt doar o parte dintre prejudiciile în planul funcționării psihosociale și școlare, pe care le poate aduce victimizarea elevilor de diferite vârste prin acte specifice *bullying*-ului (Cosma și Băban, 2013; Fanti și Georgiou, 2013; Fekkes, Pijpers și Verloove-Vanhorick, 2004; Glew *et al.*, 2005; Sansone și Sansone, 2008; Seals și Young, 2003). Din acest motiv, la care se adaugă argumentul că mediul școlar trebuie să ofere confort și siguranță tuturor participanților la actul instructiv-educativ, specialiștii din domeniul politicilor educaționale și cei care se ocupă de sănătatea mintală au evidențiat importanța investigării tuturor factorilor care conduc (direct sau indirect) la apariția și exacerbarea fenomenului *bullying*-ului în școli.

În ultimii ani, *bullying*-ul manifestat în mediul școlar a luat o amploare îngrijorătoare (Chester *et al.*, 2015; Cosma, Balázsi și Băban, 2015; Craig *et al.*, 2009). Din acest motiv, cercetătorii, autoritățile guvernamentale și profesioniștii din domeniul educației și-au unit eforturile pentru a explica mai bine care sunt factorii și efectele acestui fenomen și cum poate fi prevenit *bullying*-ul căruia îi cad victime copii de diferite vârste din toate colțurile lumii. În sens general, *bullying*-ul din școli se traduce prin orice act de agresiune fizică, verbală sau emoțională, intenționată și sistematică, manifestat de către un elev/grup de elevi, căreia îi cade victimă un alt elev care se poate confrunta cu o varietate de prejudicii. Modelele conceptuale și cele care au fundamentat programele de intervenție și/sau prevenție au delimitat *bullying*-ul de alte forme ale agresivității și violenței, identificându-i caracteristicile comune (Olweus, 1993; Smith, 2014). De asemenea, cercetătorii și practicienii s-au preocupat de delimitarea factorilor de risc ce conduc la angajarea copiilor și a adolescenților în *bullying*, precum și a variabilelor care precipită victimizarea prin astfel de comportamente. Achizițiile au servit ca bază pentru proiectarea, testarea și implementarea programelor de suport destinate diferitelor categorii de elevi vulnerabili (Espelage și Swearer, 2010; Smith, 2014; Smith, Schneider, Smith și Ananiadou, 2004; Ttofi și Farrington, 2011).

2. BULLYING-UL ÎN ȘCOLILE DIN ROMÂNIA: SEMNIFICAȚII, AMPLOARE ȘI CAUZE

De proveniență anglo-saxonă, termenul referitor la *bullying* a fost consacrat prin lucrările cercetătorului norvegian D. Olweus. Dintr-o perspectivă largă, *bullying*-ul a fost definit din punct de vedere operațional prin acțiunile deliberate efectuate în mod repetat de către o persoană sau un grup de persoane asupra unei alte persoane, în vederea amenințării, intimidării, constrângerii sau a oricărei alte forme de prejudiciere fizică, psihică sau morală (Olweus, 1993). Termenul nu trebuie utilizat atunci când conflictul sau altercația dintre agresor (agresori) și victimă se consumă pe fondul unor forțe (fizice și psihologice) egale, ci este mai adecvat pentru situația în care există un dezechilibru sau o relație de putere asimetrică între agresor(i) și victimă. În mediul școlar, *bullying*-ul se referă la orice act de agresiune care are un caracter repetitiv, nu este provocat de către victimă, poate fi de natură fizică, verbală sau psihologică și implică prejudicierea unui elev care este perceput de către grupul de agresori ca fiind vulnerabil, lipsit de apărare sau ca având mai puțină putere fizică și/sau psihică (Farrington și Ttofi, 2009; Pellegrini și Long, 2002). *Bullying*-ul poate avea un caracter intenționat (atunci când agresorul este conștient de prejudiciile pe care le poate crea victimei) și repetat, caz în care agresorii profită de faptul că victimele nu ripostează și nu depun plângere la conducerea școlii sau la poliție (Bonea, 2019).

A.I. Hangan și J. Petruț (2010) au efectuat un studiu prin care au urmărit identificarea portretului victimelor și al agresorilor în rândul elevilor din ciclul primar și al celor de gimnaziu, care învață în școlile din România. Eșantionul de subiecți a inclus 330 de elevi de clasele a III-a și a IV-a, respectiv a V-a, a VI-a și a VII-a dintr-o școală generală situată în mediul urban. Au fost 166 băieți și 164 fete, cu vârste cuprinse între 9 și 14 ani. Participanții la studiu au completat versiunea în limba română pentru instrumentul *The Revised Olweus Bully/Victim Questionnaire* (OBVQ). Este vorba despre unul dintre puținele instrumente destinate evaluării comportamentelor agresive manifestate în școală, care are caracteristici psihometrice bine stabilite în diverse țări. Datele corelaționale au sprijin prima dintre ipotezele de lucru de la care autoarele studiului au pornit, potrivit căreia există o asociere între frecvența comportamentului de intimidare la care elevii sunt supuși, respectiv implicarea acestora în agresarea altor elevi. Această ipoteză vine în sprijinul teoriei învățării sociale a agresivității. Peste 30% dintre elevii chestionați au declarat că fuseseră agresați de mai multe ori în ultima lună sau mai des. În topul tipurilor de comportamente prin care elevii fuseseră agresați s-au situat poreclirea, lovirea și îmbrâncelile, glumele supărătoare, respectiv fabricarea de minciuni. Cel mai frecvent, agresorii fuseseră colegii de clasă (31.1%), dar și elevi din clasele mai mari (16.8%). Datele comparative au evidențiat o diferență semnificativă între fete și băieți în ceea ce privește victimizarea de către alți elevi în cadrul școlii. Pe de altă parte, elevii din clasele primare fuseseră victime ale *bullying*-ului în

proporții mai mari decât cei din clasele gimnaziale. Este cunoscut faptul că, în comparație cu elevii din clasele mai mari, cei cu vârste mai mici sunt mai predispuși să raporteze victimizarea de către alți elevi în școală (Beran și Tutty, 2002). Doar 48.3% dintre elevi spuseseră părinților sau cadrelor didactice despre faptul că fuseseră agresați. Aproximativ un sfert dintre elevii chestionați au raportat că agresaseră alți elevi de mai multe ori în ultima lună sau chiar mai des. Din nou, poreclirea, glumele supărătoare, lovirea și îmbrâncelile s-au situat printre cele mai frecvente comportamente agresive din sfera *bullying*-ului. Diferența dintre fete și băieți, în ceea ce privește implicarea în comportamente agresive, nu a fost semnificativă din punct de vedere statistic, deși multe studii arată că băieții sunt mult mai frecvent agresori. Pe de altă parte, pentru grupa de vârstă 12–14 ani (corespunzătoare ciclului de învățământ gimnazial), frecvența comportamentelor agresive pe care elevii le manifestaseră a fost mai ridicată.

În anul 2009, W. Craig și colaboratorii au publicat un amplu studiu care a urmărit compararea prevalenței agresiunilor din sfera *bullying*-ului, respectiv a frecvenței victimizării în rândul copiilor cu vârstele de 11, 13 și 15 ani (N = 202056 subiecți) din patruzeci de țări membre și nonmembre ale Uniunii Europene. Eșantionul din România a inclus 2040 băieți, respectiv 2518 fete. România a făcut parte din topul a șapte țări în care atât pentru băieți, cât și pentru fete s-a evidențiat prevalența ridicată a victimizării prin *bullying*. Este vorba despre: Lituania, Letonia, Grecia, Groenlanda, România, Turcia și Ucraina. Pentru țara noastră, prevalențele au fost 38% (băieți), respectiv 26.7% (fete). De asemenea, pentru indicatorul referitor la victimizarea altor copii prin diferite forme de manifestare a *bullying*-ului, România a făcut din nou parte din topul țărilor (Letonia, Estonia, Grecia, Lituania, România, Groenlanda, Ucraina, Rusia și Austria) cu cele mai ridicate valori ale prevalenței atât pentru băieți, cât și pentru fete. Pentru toate țările analizate, comparativ cu fetele, băieții (indiferent de vârstă) au raportat mai frecvent angajarea în manifestări din sfera *bullying*-ului (cf. Craig *et al.*, 2009). În schimb, comparativ cu băieții, fetele (mai ales cele cu vârsta de 15 ani) au raportat mai frecvent victimizarea prin *bullying*.

În anul 2015, Organizația „Salvați Copiii” a efectuat un studiu național asupra fenomenului *bullying*-ului în școlile din România. Printre obiective, autorii investigației și-au propus determinarea incidenței cazurilor de *bullying* care se petrec în școală, în grupul de prieteni și în mediul *online*, precum și cuantificarea manifestării diferitelor tipuri de comportamente asociate *bullying*-ului, precum excluderea dintr-un grup social, umilirea, distrugerea lucrurilor altcuiva sau violența fizică. Ancheta pe bază de chestionar a fost efectuată în rândul a 1120 de subiecți cu vârste sub 18 ani (elevi de gimnaziu și liceu), care au fost eșantionați prin strategia multistadială stratificată în funcție de regiunile de dezvoltare, rezidență și mărimea localităților (cf. Grădinaru, Stănculescu și Manole, 2016). Întrebați dacă au auzit de termenul referitor la *bullying*, 48% dintre copii și adolescenți au răspuns afirmativ. Din analiza cantitativă a răspunsurilor, au reieșit următoarele rezultate cu

privire la victimizarea prin diferite forme de manifestare a *bullying*-ului: a) excluderea din grup – 23% dintre copiii și adolescenții chestionați au afirmat că li se întâmplase să fie amenințați cu excluderea dintr-un grup, 31% că fuseseră excluși și 39% că un alt elev ceruse cuiva să nu se joace sau să nu vorbească cu subiectul care a participat la studiu; b) amenințarea cu violență fizică sau umilirea – 29% dintre subiecți au afirmat că li se întâmplase ca alți elevi să îi amenințe că îi lovesc sau îi bat, 24% au raportat că fuseseră umiliți/făcuți de rușine în grupul de covârșnici și 37% au afirmat că fuseseră răspândite zvonuri despre ei; c) violența fizică sau distrugerea bunurilor – 32% dintre subiecți au declarat că fuseseră împinși/îmbrânșiți de către alți elevi, 39% au raportat că fuseseră ușor răniți și 16% că fuseseră bătuți. Cercetarea calitativă a evidențiat faptul că *bullying*-ul este mai frecvent atunci când elevii au de-a face cu situații sociale noi (de exemplu, primul an de liceu sau transferul într-o altă clasă) care le pot crește vulnerabilitatea la victimizarea directă.

A. Cosma, R. Balázs și A. Băban (2015) au analizat evoluția pe care implicarea copiilor români cu vârste de 11, 13 și 15 ani în evenimente de *bullying* a avut-o în perioada 2006–2014. Autorii au valorificat datele pentru țara noastră, care fuseseră colectate în cadrul studiului denumit *Comportamentul din domeniul sănătății în rândul copiilor de vârstă școlară (Health Behavior in School-Aged Children/HBSC)*. Este vorba despre un studiu transnațional coordonat de Organizația Mondială a Sănătății. În România, numărul școlilor eșantionate a fost egal cu 109 în anul 2006, 153 în 2010 și 150 în 2015. În cele trei sondaje, distribuția în funcție de vârsta și sexul participanților a fost similară. Eșantionul final a inclus 14068 elevi (47.5% băieți și 52.5% fete). În anul 2006, 16.5% din totalul de 4684 elevi chestionați (20.2% dintre băieți, respectiv 13.4% dintre fete) au raportat că fuseseră victime ale *bullying*-ului în școlile în care învățau sau în afara acestora. Pentru anul 2010, rata victimizării prin *bullying* a fost egală cu 17% din numărul total de elevi chestionați ($N = 5404$), 19.6% din totalul băieților, respectiv 14.6% din cel al fetelor. În anul 2014, s-a înregistrat o scădere atât față de anul 2006, cât și față de anul 2010 – 11.5% din numărul total de elevi care au participat la sondaj ($N = 3980$), 14.3% din totalul băieților, respectiv 8.9% din totalul fetelor. În anul 2006, 23% din totalul elevilor chestionați (28.3% dintre băieți și 18.8% dintre fete) au declarat că agresaseră un alt copil. În anul 2010, rata angajării în comportamente din sfera *bullying*-ului a fost egală cu 25.6% din numărul total de elevi, 30.5% din totalul băieților, respectiv 20.9% din cel al fetelor. Pentru anul 2014, procentele au fost: 16% din totalul elevilor chestionați, 21.3% din cel al băieților și 11.2% din totalul fetelor (deci, s-a constatat o scădere față de anii precedenți). Pentru situația în care un elev fusese atât agresor, cât și victimă, procentele au fost mult mai mici: 2006 – 7.9% dintre toți elevii chestionați (10.3% din totalul băieților, respectiv 5.9% din cel al fetelor); 2010 – 8.9% din totalul elevilor chestionați (11% dintre băieți și 6.8% dintre fete); 2014 – 5.1% din totalul elevilor care au participat la sondaj (7.2% din totalul băieților, respectiv 3.3% din cel al fetelor). În toți anii de

anchetă și pentru toate cele trei dimensiuni ale *bullying*-ului, băieții au evidențiat rate semnificativ mai ridicate decât cele obținute pentru fete. În schimb, pentru fiecare dintre cele trei vârste, s-a constatat o scădere din anul 2006 până în 2014 a implicării elevilor în evenimente de *bullying* care avuseseră loc în școli și în afara acestora.

M.I. Micle, D.Ș. Săucan, G. Preda și A.B. Bolohan (2020) au valorificat teoria sistemelor ecologice ale dezvoltării umane (propusă de U. Bronfenbrenner) pentru a delimita și explica factorii de risc/protectivi care intervin în dinamica *bullying*-ului din școli. Această teorie analizează dezvoltarea copilului în contextul sistemelor de relații care formează mediul său de viață (Bronfenbrenner, 1979, 1994). Bronfenbrenner a conceptualizat și a descris procesul dezvoltării ca fiind modelat de interacțiunea dintre individ și mediul în care se naște și trăiește (familie, prieteni, școală, loc de muncă, comunitate, cultură etc.). Există mai multe niveluri (micro-, mezo-, exo-, macro- și cronosistemul) la care mediul poate influența dezvoltarea unui individ, începând de la oameni și instituții care se află în imediata proximitate a individului și ajungând la forțele culturale și sociale care acționează la nivelul întregii societăți. În ampla lor lucrare de sinteză, autorii pe care i-am citat trec în revistă numeroși factori de risc/protectivi care prezic angajarea copiilor și a adolescenților în comportamente din sfera *bullying*-ului (nu doar în școli, ci și în afara lor). Dintre aceștia, enumerăm: sexul și vârsta, apartenența etnică, starea sănătății fizice și mintale, calitatea relațiilor dintre părinți și copii, violența interparentală, relațiile dintre colegii de școală (și, mai larg, legăturile cu egalii), sentimentul apartenenței la școală, mediul general din instituțiile de învățământ, implicarea profesorilor și a autorităților care gestionează sistemul de educație în viața școlară și socială a elevilor, mass-media, modelarea prin experiențele trăite în mediul învecinat școlii/comunitate, credințele și normele culturale, evenimentele de viață (de exemplu, schimbările în structura familiei) etc.

În analiza atitudinii negative și a comportamentelor deviante/delincvente pe care unii dintre elevii de diferite vârste le manifestă în mediul școlar (inclusiv prin acte violente de *bullying*), am putea ține cont de următorii factori de risc (Robu, 2010): a) familiile vulnerabile, în care climatul socio-afectiv și educativ este deficitar (de exemplu: familii cu un nivel educațional și statut social precare, familii dezorganizate prin plecarea părinților la muncă în străinătate sau familii destrămate prin divorțul sau decesul părinților); vulnerabilitatea asociază amplificarea lipsei monitorizării parentale cu deficitul în ceea ce privește modelele pozitive în ceea ce privește percepția asupra lumii și vieții, respectiv comportamentul social; nu trebuie pierdut din vedere nici riscul asocierii copiilor și adolescenților din familiile destrămate în grupuri cu potențial delincvent, ale căror infracțiuni săvârșite în comunitate sau în școli sunt adesea însoțite de manifestări violente; b) credințele și practicile socio-culturale promovate în comunitățile din care elevii fac parte, cu deosebire cele referitoare la educație, rolul școlii în obținerea succesului în viață, precum și la respectarea normelor sociale și morale (poate fi analizat cazul unor

comunități de familii foarte sărace din cartierele mărginașe ale marilor orașe, în care predomină promiscuitatea în toate planurile sau cazul comunităților de romi); c) situațiile de discriminare ale elevilor, care se produc în instituțiile școlare; discriminarea poate să aibă la bază motive rasiale sau etnice, statutul socio-economic precar, orientarea religioasă, bolile cu impact social, vulnerabilitățile psihosociale particulare, pe care le prezintă unii elevi etc.; d) climatul și cultura din unitățile școlare în care predomină inhibiția, demotivarea și conflictele, suportul social este deficitar, iar măsurile care îi privesc pe elevi sunt abuzive și frustrante; e) atractivitatea conținuturilor educaționale pe care școala românească le propune elevilor, precum și a programului activităților școlare – acești factori pot fi puși în relație cu motivarea elevilor și cu nivelul participării acestora; mulți elevi ajung să manifeste atitudini opozante față de școală (absenteism, indisciplină, agresivitate, scăderea implicării în activitățile școlare), ca urmare a faptului că se plictisesc; f) scenariile care implică conduita delinventă, pe care copiii și tinerii le învață de la televizor, din jocurile video (puternic saturate în violență), de pe Internet sau în găștile din cartier; mass-media românească prezintă zilnic știri abil „dramatizate” despre toxicomani, abuzuri fizice sau emoționale asupra copiilor, bătrânilor, femeilor sau asupra bonavilor psihici, despre adolescenții care fac parte din diferite secte ideologice, bătăi între fete la școală sau în cartier, despre apostrofări sau admonestări ale profesorilor de către elevi etc.; însă aceste acte și comportamente se pot transforma în modele și scenarii pentru acțiune, pe care copiii de vârstă școlară mică, puberii și adolescenții le pot pune în practică în anumite contexte interpersonale nefavorabile.

3. PREZENTAREA STUDIULUI

3.1. OBIECTIVUL GENERAL

În ultimele decenii, *bullying*-ul în rândul elevilor de diferite vârste a început să ia o amploare îngrijorătoare. Mass-media, consilierii școlari, rapoartele publicate de diferite organizații non-guvernamentale sau instituții internaționale (de exemplu: Consiliul European, UNICEF, Organizația „Salvați Copiii”) prezintă atât statistici alarmante, cât și constatările studiilor care s-au preocupat de investigarea dimensiunilor, a factorilor de risc, precum și a impactului *bullying*-ului pe care copiii și adolescenții îl manifestă în mediul școlar. Evoluția fenomenului ar trebui să alerteze autoritățile guvernamentale, specialiștii în domeniul sănătății mintale, pe cei care îi asistă din punct de vedere psihopedagogic pe elevi și părinți, cadrele didactice, părinții și, mai ales, elevii în legătură cu impactul agresivității și al violenței care, adesea, escaladează și perturbă climatul socio-educativ din instituțiile școlare. Prezenta cercetare și-a propus să scoată în evidență câteva dintre coordonatele fenomenului *bullying*-ului care afectează negativ stabilitatea și productivitatea mediului școlar, precum și starea de bine și procesul integrării și al adaptării elevilor ce ajung victime ale acestei forme de manifestare a agresivității. Populația școlară vizată a fost reprezentată de elevii de ciclu primar.

Scopul studiului pe care l-am realizat în populația de elevi de clasele a III-a și a IV-a a constat în identificarea relațiilor dintre riscul pentru agresiuni/victimizare prin *bullying* în mediul școlar, respectiv caracteristicile socio-demografice referitoare la sex, vârstă, mediul de rezidență și situația familială. De asemenea, ne-am propus explorarea relațiilor dintre indicatorii expunerii la *bullying* a copiilor de vârstă școlară mică.

3.2. IPOTEZE DE LUCRU

Ipotezele de lucru care ne-au orientat demersul investigativ au fost:

- A. Există diferențe semnificative din punct de vedere statistic între fete și băieți în ceea ce privește indicatorii riscului pentru angajarea în/victimizarea prin comportamente din sfera *bullying*-ului manifestat în mediul școlar.
- B. Există diferențe semnificative din punct de vedere statistic între elevii de clasa a III-a și cei de clasa a IV-a în ceea ce privește riscul pentru angajarea în/victimizarea prin comportamente din sfera *bullying*-ului.
- C. Există diferențe semnificative din punct de vedere statistic între elevii care învață în mediul rural și cei care sunt școlarizați în mediul urban în ceea ce privește riscul angajării în/victimizării prin comportamente specifice *bullying*-ului.
- D. Există diferențe semnificative din punct de vedere statistic între elevii care provin din familii intacte și cei care provin din familii temporar dezintegrate sau dezorganizate în ceea ce privește riscul pentru angajarea în/victimizarea prin *bullying*.
- E. În rândul elevilor de vârstă școlară mică, frecvența angajării în *bullying* corelează pozitiv atât cu frecvența expunerii directe (ca victimă), cât și cu cea a expunerii indirecte (ca martor ocular) la astfel de comportamente agresive.

Pentru ipotezele de lucru A-D, *variabilele independente* au fost sexul, treapta școlară, mediul de rezidență și situația familială, iar *variabilele dependente* au fost frecvența angajării elevilor în comportamente din sfera *bullying*-ului, frecvența expunerii directe (ca victimă) la *bullying*, respectiv frecvența expunerii indirecte (ca martor ocular). Pentru ipoteza de lucru E, au fost calculate corelațiile liniare dintre frecvența angajării elevilor în manifestări de *bullying*, respectiv frecvența expunerii directe (ca victimă) și cea a expunerii indirecte la acte agresive deliberate.

3.3. DESIGN EXPERIMENTAL

Datele pe care le vom analiza în punctul 4 provin din prelucrarea răspunsurilor pe care 229 de elevi de vârstă școlară mică le-au dat la un chestionar standardizat. Eșantionul a inclus 122 băieți și 107 fete. În momentul colectării datelor, vârstele elevilor erau cuprinse între 9 și 11 ani ($M = 9.92$; $AS = 0.66$). Peste 35% dintre elevii chestionați ($N = 81$) erau în clasa a III-a, iar restul în clasa a IV-a.

Peste trei sferturi dintre elevi (78.6%) proveneau din familii intacte, în care locuiau alături de ambii părinți și, în multe cazuri, de frați și/sau surori. Restul proveneau din familii temporar dezintegrate prin migrarea părinților în străinătate (5.7%) sau din familii dezorganizate (15.7%) prin divorțul părinților sau prin decesul unuia dintre părinți/ambilor părinți. În vederea comparării mediilor pentru distribuțiile variabilelor de interes, situația familială a fost recodificată în două categorii, și anume elevi care proveneau din familii intacte ($n = 180$), respectiv elevi care aveau familii temporar dezintegrate sau dezorganizate ($n = 49$).

Participanții la studiu au fost recrutați din nouă instituții de învățământ preuniversitar de pe raza județului Bacău, dintre care șapte școlarizau elevi din mediul rural ($n = 56$) și două elevi din mediul urban ($n = 173$). Strategia de recrutare a participanților s-a bazat pe eșantionarea de conveniență. Au fost prelucrate răspunsurile eligibile ale tuturor copiilor care au fost identificați în clasele din care făceau parte și, în plus, și-au dat acordul verbal pentru a răspunde la chestionar. Răspunsurile la chestionar au fost anonime, pentru a se încuraja sinceritatea elevilor. În total, au fost colectate 263 de protocoale cu răspunsuri, însă 34 dintre acestea nu au fost valide, deoarece conțineau multiple răspunsuri omise sau atipice (de exemplu, aceeași variantă de răspuns selectată pentru toți itemii care s-au referit la statutul de agresor, cel de victimă a actelor de *bullying* sau la statutul de martor ocular).

3.4. CHESTIONARUL ADMINISTRAT PENTRU COLECTAREA DATELOR

Elevii au completat un protocol standardizat care a inclus 29 de itemi, dintre care 23 au avut răspunsuri închise. Răspunsurile la itemii referitori la persoanele alături de care locuiau acasă, emigrarea pentru muncă în străinătate, decesul părinților sau divorț au fost utilizate pentru crearea variabilei referitoare la situația familială.

A doua secțiune a protocolului a inclus nouă itemi care s-au referit la situații în care un elev se poate angaja în comportamente specifice *bullying*-ului în mediul școlar. Itemii au fost preluați din versiunea originală în limba engleză a instrumentului *Illinois Bully Scale-Student Version* (IBS; Espelage și Holt, 2001), traduși în limba română și adaptați specificului social și cultural din școlile din țara noastră. Prima dintre secțiunile instrumentului IBS operaționalizează situații în care un elev manifestă comportamente specifice *bullying*-ului cărui cad victime alți elevi, cum ar fi tachinările, răspândirea de zvonuri, certurile și conflictele, hărțuirea, amenințările cu lovirea sau rănirea altor elevi, glumele făcute pe seama altor elevi sau încurajarea altor elevi să se agreseze fizic unii pe alții. Pentru fiecare dintre itemi, elevii au avut la dispoziție un format de răspuns organizat sub forma unei scale cu cinci ancore verbale distribuite de la 0 – *niciodată* la 4 – *des*. Pentru fiecare elev în parte, scorul total (indicator al nivelului angajării în acte agresive orientate spre alți elevi) a fost calculat ca medie a scorurilor pentru cei nouă itemi (domeniul de variație posibil: 0–4). Un scor ridicat (de exemplu, egal cu 3 sau 4) a fost interpretat ca semnificând o frecvență ridicată a angajării în ultima lună de zile

în acte de *bullying* săvârșite în mediul școlar. Pentru eșantionul de elevi care au participat la prezentul studiu, valoarea consistenței interne a fost egală cu 0.81 și a indicat un nivel bun al fidelității subscalei cu ajutorul căreia a fost măsurat nivelul angajării elevilor în acte de *bullying*.

Alți șapte itemi au vizat frecvența victimizării unui elev de către alți elevi care se angajează în acte de *bullying*. Itemii au fost preluați, traduși și adaptați din a doua parte a instrumentului IBS. Unul dintre aceștia (a cărei versiune în limba engleză este „Other students called me «gay»”) a fost modificat prin înlocuirea cuvântului „gay” cu un termen peiorativ („prost/proastă”) care ni s-a părut mai adecvat pentru populația școlară reprezentată de elevi în ciclul primar. Conținutul celorlalți itemi a fost tradus și adaptat fără nicio înlocuire terminologică. Cei șapte itemi pe care îi analizăm s-au referit la: a) victimizarea prin învinuire pentru fapte pe care un elev nu le săvârșise, critica sau atitudinea batjocoritoare; b) utilizarea apelativului „prost/proastă” la adresa unui elev; c) utilizarea poreclelor; d) îmbrânceli sau lovituri; e) victimizarea prin amenințări; f) împrăștierea de zvonuri/minciuni despre un elev; g) excluderea intenționată din grupul de prieteni. Pentru fiecare dintre acești itemi, dispozitivul de răspuns a inclus cinci variante distribuite gradual de la 0 – *niciodată* la 4 – *des*. Scorul total al unui elev a fost obținut prin calcularea mediei scorurilor pentru itemii la care ne-am referit (domeniul de variație posibil: 1–5). Acesta a fost considerat indicator al nivelului victimizării în ultima lună de zile a unui elev de către colegi/alți elevi din școală prin acte specifice *bullying*-ului. Pentru prezentul eșantion de elevi de clasele a III-a și a IV-a, valoarea consistenței interne a fost egală cu 0.77.

Ultima secțiune din protocolul standardizat a inclus cinci itemi cu răspunsuri închise care au urmărit situații în care un elev fusese martor ocular la acte specifice *bullying*-ului. Pentru fiecare dintre itemi, copiii au avut de ales una dintre cinci variante de răspuns distribuite pe o scală graduală de la *niciodată* la *aproape în fiecare zi*. Conținutul itemilor s-a referit la: a) amenințarea unui elev de către un alt elev că i se va face rău; b) poreclirea unui alt elev; c) glumele răutăcioase pe care un grup de elevi din școală le făcuse pe seama unui alt elev; d) îmbrâncirea unui alt elev; e) agresiunea fizică (lovirea) exercitată asupra unui alt elev. Trei dintre cei cinci itemi au fost inspirați de itemi asemănători preluați dintr-un instrument multidimensional (*Life Experiences Survey/Chestionarul experiențelor de viață*) construit, validat și utilizat de M. Singer și colaboratorii (1995, 1999) în cadrul a două studii care au urmărit simptomele specifice traumei psihice în rândul adolescenților americani expuși la diferite forme de manifestare a violenței. Ceilalți itemi (referitori la porecle, respectiv la glumele răutăcioase) au fost formulați de către autorii prezentei cercetări. A fost calculat câte un scor total pentru fiecare dintre elevi (domeniul de variație posibil: 1–5). Acesta a fost considerat ca indicator al nivelului la care un elev fusese expus în ultima lună de zile ca martor la atitudini și/sau manifestări comportamentale subsumate sferei *bullying*-ului. În prezentul studiu, valoarea consistenței interne a setului de itemi pe care l-am descris a fost egală cu 0.73.

4. REZULTATE

4.1. INDICATORI STATISTICI DESCRIPTIVI

Tabelul nr. 1 prezintă mediile, abaterile standard, valorile minime și valorile maxime pentru distribuțiile variabilelor referitoare la frecvența angajării elevilor în comportamente din sfera *bullying*-ului manifestate în mediul școlar, respectiv frecvența expunerii directe (victimă) sau indirecte (martor ocular) la astfel de acte agresive.

Tabelul nr. 1

Indicatori statistici descriptivi pentru principalele variabile urmărite în studiu

Variabile	M	AS	Minim	Maxim
Scor_agresor <i>bullying</i>	0.47	0.45	0.00	2.89
Scor_victimă <i>bullying</i>	0.96	0.74	0.00	3.29
Scor_martor <i>bullying</i>	2.40	0.85	1.00	5.00

Din analiza distribuțiilor scorurilor pentru subscalele din IBS, respectiv a distribuției variabilei referitoare la expunerea indirectă la *bullying*-ul manifestat în mediul școlar, se poate constata că, în prezentul eșantion de elevi de vârstă școlară mică, frecvența angajării în comportamente de *bullying*, respectiv frecvența victimizării directe prin astfel de manifestări au fost scăzute. Pentru frecvența expunerii elevilor ca martori oculari la *bullying*, valoarea mediei distribuției a fost ceva mai ridicată. Aceste rezultate sugerează că analiza incidenței și a caracteristicilor cazurilor de *bullying* care se produc în mediul școlar prin chestionarea directă a elevilor (care pot fi atât agresori, cât și victime) ridică o serie de limite metodologice. Una dintre ele ar putea fi tendința elevilor de a ascunde propriile lor manifestări agresive îndreptate în mod intenționat și sistematic spre alți elevi sau faptul că ei înșiși au fost victimizați de către alți elevi. Trebuie să luăm în calcul faptul că *bullying*-ul este un fenomen cu multiple implicații negative, în special pentru agresori (de exemplu, aceștia pot fi sancționați de către autoritățile școlare sau își pot pierde anumite drepturi) și pentru elevii (așa-numiții *bystanders*) care, în contextul unor astfel de evenimente, joacă un rol pasiv sau încurajează manifestările agresive.

4.2. DATE COMPARATIVE

Tabelul nr. 2 sumarizează datele care au fost obținute prin efectuarea comparațiilor mediilor pentru indicatorii riscului asociat *bullying*-ului în funcție de sexul elevilor care au participat la prezentul studiu.

Tabelul nr. 2

Date comparative în funcție de sexul elevilor care au participat la studiu

Variabile dependente	Grupuri comparate	M	AS	t	p
Scor_agresor <i>bullying</i>	Băieți	0.59	0.52	4.45	< 0.001
	Fete	0.34	0.29		
Scor_victimă <i>bullying</i>	Băieți	1.04	0.83	1.61	0.114
	Fete	0.88	0.61		
Scor_martor <i>bullying</i>	Băieți	2.53	0.91	2.48	< 0.05
	Fete	2.25	0.76		

Atât pentru frecvența angajării în comportamente din sfera *bullying*-ului manifestate în mediul școlar, cât și pentru frecvența expunerii directe (ca victimă) sau indirecte (ca martor ocular) la astfel de acte abuzive, băieții au înregistrat valori mai ridicate ale mediilor, comparativ cu valorile obținute în subeșantionul format din fete. Pentru frecvența angajării în *bullying*, diferența dintre băieți și fete a fost semnificativă din punct de vedere statistic, cu o mărime a efectului moderată ($d = 0.58$). De asemenea, pentru frecvența expunerii indirecte la acte specifice *bullying*-ului, diferența în funcție de sexul elevilor a fost semnificativă din punct de vedere statistic, însă mărimea efectului a fost modestă ($d = 0.33$). Pentru celălalt indicator al riscului de victimizare prin acte de *bullying*, sexul elevilor nu a avut un efect semnificativ din punct de vedere statistic.

Datele comparative au susținut parțial prima dintre ipotezele de lucru de la care am pornit în prezentul studiu. Rezultatele pe care le-am obținut confirmă constatările altor studii (Chester *et al.*, 2015; Craig *et al.*, 2009; Espelage și Holt, 2001; Fekkes, Pijpers și Verloove-Vanhorick, 2005; Glew *et al.*, 2005; Grădinaru, Stănculescu și Manole, 2016; Seals și Young, 2003) și sugerează că, încă de la vârste mici, băieții prezintă un risc mai ridicat decât cel al fetelor de a se angaja în manifestări agresive îndreptate spre covârșnici. Acest risc ar putea fi relaționat cu diferențele dintre fete și băieți în ceea ce privește strategiile și modalitățile de soluționare a conflictelor care sunt inerente interacțiunile sociale în rândul elevilor de vârstă școlară, precum și cu modul în care este resimțit impactul factorilor de stres.

Tabelul nr. 3 prezintă datele obținute prin efectuarea comparațiilor în funcție de treapta școlară. Pentru frecvența angajării în manifestări din sfera *bullying*-ului, diferența dintre elevii de clasa a III-a și cei de clasa a IV-a a fost semnificativă din punct de vedere statistic, însă nu a fost consistentă în ceea ce privește mărimea efectului ($d = 0.34$). Pentru celalalte două variabile dependente, și anume frecvența expunerii directe (ca victimă) a elevilor la manifestări abuzive din partea altor elevi, respectiv frecvența expunerii indirecte (ca martor), diferențele în funcție de treapta școlară nu au fost semnificative din punct de vedere statistic.

Tabelul nr. 3

Date comparative în funcție de treapta școlară a elevilor investigați

Variabile dependente	Grupuri comparate	M	AS	t	p
Scor_agresor <i>bullying</i>	Elevi de clasa a III-a	0.37	0.43	- 2.45	< 0.05
	Elevi de clasa a IV-a	0.52	0.45		
Scor_victimă <i>bullying</i>	Elevi de clasa a III-a	0.96	0.73	- 0.12	0.902
	Elevi de clasa a IV-a	1.97	0.74		
Scor_martor <i>bullying</i>	Elevi de clasa a III-a	2.48	0.90	0.98	0.328
	Elevi de clasa a IV-a	2.36	0.83		

Așadar, datele comparative au infirmat a doua ipoteză de lucru. Rezultatele pe care le-am obținut nu au fost consistente. Este posibil ca acestea să se fi datorat variabilității scăzute a distribuției vârstei elevilor care au făcut parte din eșantionul investigat (peste 80 % dintre elevi aveau vârste egale cu 9 sau 10 ani), aspect pe care îl putem relaționa cu efectul cumulativ din partea influențelor educative pe care școala și familia le exercită, precum și cu impactul vulnerabilităților care pot apărea în procesul dezvoltării emoționale și sociale la vârstele timpurii. În viitoarele demersuri cantitative, ne propunem utilizarea unui eșantion de subiecți care să includă elevi de clasele I–IV, pentru a asigura o variabilitate mai mare a variabilei referitoare la vârstă.

Tabelul nr. 4 prezintă datele comparative care au fost obținute în funcție de mediul de rezidență al elevilor de clasele a III-a și a IV-a. Datele au infirmat a treia ipoteză de lucru. Pentru niciunul dintre indicatorii *bullying*-ului manifestat în mediul școlar, nu s-a obținut o diferență semnificativă din punct de vedere statistic între elevii care locuiau în mediul rural și cei din mediul urban. Acest rezultat sugerează că violența este un fenomen care poate afecta mediul educativ și social din orice instituție de învățământ, indiferent dacă aceasta deservește o comunitate rurală sau face parte din rețeaua instituțiilor școlare situate în mediul urban.

Tabelul nr. 4

Date comparative în funcție de rezidența elevilor care au participat la studiu

Variabile dependente	Grupuri comparate	M	AS	t	p
Scor_agresor <i>bullying</i>	Rural	0.53	0.42	1.22	0.221
	Urban	0.45	0.45		
Scor_victimă <i>bullying</i>	Rural	0.87	0.66	- 1.09	0.275
	Urban	1.00	0.76		
Scor_martor <i>bullying</i>	Rural	2.40	0.74	- 0.05	0.955
	Urban	2.41	0.89		

Atât pentru subeșantionul de elevi din mediul rural care au participat la prezentul studiu, cât și pentru cel de elevi din mediul urban, frecvența comportamentelor agresive orientate spre alți elevi, respectiv frecvența expunerii directe (ca victimă)

la fenomenul *bullying*-ului au fost scăzute. În schimb, frecvența expunerii indirecte a elevilor din ciclul primar la manifestările specifice *bullying*-ului a fost mai ridicată. Rezultatul semnifică faptul că evenimentele în care agresivitatea manifestată în relațiile dintre elevi prinde contur sau escaladează sunt mai frecvente decât evidențiază datele care pot fi obținute prin chestionarea directă a elevilor, însă este posibil ca protagoniștii să ascundă fenomenul din cauza multiplelor implicații negative pe care le-ar putea avea.

Tabelul nr. 5 include datele care au fost obținute în urma efectuării comparațiilor în funcție de situația familială a elevilor chestionați. Nici această variabilă nu a evidențiat efecte semnificative din punct de vedere statistic asupra frecvenței *bullying*-ului manifestat în mediul școlar, respectiv asupra indicatorilor expunerii elevilor la victimizarea prin astfel de acte agresive. Așadar, datele comparative au infirmat a patra ipoteză de lucru. Din acestea, reiese faptul că *bullying*-ul raportat în mediul școlar afectează elevii (care pot avea atât statutul de agresor, cât și pe cel de victimă), indiferent de situația lor familială.

Tabelul nr. 5

Date comparative în funcție de situația familială a elevilor chestionați

Variable dependente	Grupuri comparate	M	AS	t	p
Scor_agresor <i>bullying</i>	Familie intactă	0.45	0.43	- 1.16	0.247
	Familie temporar dezintegrată/dezorganizată	0.53	0.49		
Scor_victimă <i>bullying</i>	Familie intactă	0.93	0.73	- 1.22	0.222
	Familie temporar dezintegrată/dezorganizată	1.08	0.77		
Scor_martor <i>bullying</i>	Familie intactă	2.43	0.86	0.83	0.408
	Familie temporar dezintegrată/dezorganizată	2.31	0.84		

Totuși, este cunoscut faptul că agresorii provin, adesea, din rândul copiilor care prezintă anumite probleme de adaptare și integrare școlară ca urmare a dificultăților de natură emoțională și comportamentală relaționate cu tensiunile și conflictele intrafamiliale sau cu anumite vulnerabilități în ceea ce privește dezvoltarea socio-economică, stilurile educative parentale sau calitatea relațiilor dintre copii și părinți (Bowes *et al.*, 2009; Cook *et al.*, 2010; Fanti și Georgiou, 2013; Spriggs, Iannotti, Nansel și Haynie, 2007; Stevens, De Bourdeaudhuij și Van Oost, 2002; Tippet și Wolke, 2014). De exemplu, elevii care, acasă, sunt abuzați emoțional și/sau fizic sau cei care provin din familii afectate de violența domestică, divorț sau alte probleme ale climatului educativ, afectiv și social se pot angaja în comportamente agresive orientate spre alți elevi pentru a compensa anxietatea, frustrarea, furia sau alte *pattern*-uri emoționale negative ce apar ca o consecință directă a toxicității mediului familial.

4.3. ANALIZA CORELAȚIONALĂ

În vederea testării ultimei ipoteze de lucru, au fost calculate corelațiile dintre indicatorii expunerii elevilor de vârstă școlară mică la manifestările din sfera *bullying*-ului. Corelațiile au fost calculate atât pentru eșantionul total, cât și pentru subeșantioanele diferențiate în funcție de sexul elevilor care au participat la prezentul studiu (Tabelul nr. 6).

Tabelul nr. 6

Date obținute prin analiza corelațională

Variabile	Scor_agresor bullying		
	Eșantion total	Băieți	Fete
Scor_agresor bullying	-	-	-
Scor_victimă bullying	0.45 ***	0.52 ***	0.25 **
Scor_martor bullying	0.36 ***	0.35 ***	0.32 **

Notă: ** $p < 0.01$; *** $p < 0.001$ (bilateral)

Toate corelațiile obținute au fost semnificative din punct de vedere statistic și au avut valori cuprinse între 0.25 și 0.52. Pentru întregul eșantion de elevi, frecvența angajării în *bullying* s-a asociat pozitiv atât cu frecvența victimizării directe, cât și cu cea a expunerii indirecte (ca martor ocular) la acte agresive. Intensitatea relației cu indicatorul referitor la expunerea directă a fost mai ridicată decât cea a relației cu scorul pentru statutul de martor la *bullying*. Rezultate similare au fost obținute pentru subeșantionul format din băieți. În cazul fetelor, valoarea corelației dintre frecvența angajării în comportamente specifice *bullying*-ului și frecvența victimizării directe a fost mai scăzută decât valorile corelațiilor dintre cei doi indicatori, care au fost obținute pentru subeșantionul băieților, respectiv pentru eșantionul total. Acest rezultat semnifică faptul că, pentru băieți, victimizarea prin expunerea directă la acte agresive manifestate de către covârșnici contribuie mai puternic la riscul angajării în *bullying*.

Constatările noastre sunt convergente cu datele raportate în alte studii (Camodeca, Grossens, Meerum-Terwogt și Schuengel, 2002; Cook, Williams, Guerra și Kim, 2010; Limber, Olweus și Luxenberg, 2013) și confirmă faptul că atât pentru fete, cât mai ales pentru băieți, expunerea ca martor ocular la *bullying* și victimizarea directă reprezintă factori de risc pentru internalizarea modelelor de conduită agresivă care, în anumite circumstanțe interpersonale nefavorabile, pot fi activate. K.R. Cook și colaboratorii (2010) au constatat că elevii care ajung victime ale *bullying*-ului reprezintă cea mai mare proporție dintre cei care agresează alți elevi în școli. Elevii din prima categorie sunt urmați de cei care se angajează în comportamente din sfera *bullying*-ului și, în cele din urmă, de elevii care sunt victimizați prin *bullying* și, de asemenea, îi agresează pe alții. Un alt studiu realizat pe un eșantion consistent format din elevi de clasele III–XII din școlile din SUA, care fuseseră implicați în *bullying* de 2–3 ori pe lună sau mai frecvent, a constatat

că, dintre aceștia, 13% suportaseră, la rândul lor, victimizarea prin *bullying* (Limber, Olweus și Luxenberg, 2013). Datele corelaționale din prezentul studiu au confirmat ultima ipoteză de lucru. Cumulate, constatările investigației noastre confirmă arhicunoscuta observație a specialiștilor din științele comportamentale, potrivit căreia expunerea la scene de violență conduce, la rândul ei, la conduita violentă.

5. CONCLUZII. IMPLICAȚII PRACTICE

În ultimii ani, mediul școlar din România s-a confruntat cu intensificarea fenomenului agresivității și al violenței. Acest aspect reiese atât din mass-media, cât și din diverse documente publicate de către autoritățile guvernamentale, specialiștii din instituțiile abilitate în domeniul cercetării și al dezvoltării politicilor educaționale, respectiv organizațiile non-guvernamentale naționale sau internaționale. De asemenea, lucrătorii din sistemul școlar, părinții și elevii au început să raporteze numeroase cazuri de *bullying* în care au fost implicați elevi de diferite vârste, iar evenimentele au prezentat o dinamică foarte variată. Evoluția fenomenului, alături de constatările studiilor care s-au preocupat de cauzele, factorii favorizanți și de formele de manifestare a *bullying*-ului, respectiv de impactul psihosocial și instituțional al acestuia au alertat factorii de decizie din domeniul educației și au condus la intensificarea eforturilor orientate spre elaborarea și implementarea în practică a unor strategii eficiente și proiecte coerente destinate prevenirii violenței în mediul școlar.

Specialiștii care s-au ocupat de problematica agresivității și a violenței în școlile din România sau în sistemele de învățământ din alte țări au ajuns la concluzia că măsurile care pot fi adoptate pentru controlul *bullying*-ului trebuie să țină cont de etiologia acestui fenomen care poate avea un impact negativ major asupra stabilității și funcționalității climatului general din instituțiile de învățământ. Astfel, factorii care contribuie în mod direct la manifestările agresive din sfera *bullying*-ului sau facilitează escaladarea acestui fenomen indezirabil includ starea de sănătate (de exemplu, obezitatea), sexul, vârsta, apartenența etnică, predispozițiile temperamentale și orientările caracteriale ale elevilor, cunoștințele pe care copiii și adolescenții le au cu privire la propria persoană și la ceilalți, nivelul competențelor sociale și emoționale, statutul în grupul de covârșnici, influențele/presiunile din partea covârșnicilor, vulnerabilitățile de natură socială și economică din familii, aspecte negative ale climatului familial și ale celui școlar (Bonea, 2019; Cook *et al.*, 2010; Cosma, Balázs și Băban, 2015; Guerra, Williams și Sadek, 2011; Micle, Săucan, Preda și Bolohan, 2020). O valoare etiologică o pot avea și modelele socializării (familiale, comunitare, instituționale) care promovează cultura agresivității și a violenței, deficiențele climatului școlar (de exemplu, un nivel scăzut al suportului informațional și emoțional pe care elevii îl primesc din partea consilierilor școlari, dirigintilor și a cadrelor didactice), neajunsurile referitoare la organizarea și

funcționarea instituțiilor de învățământ (de exemplu, infrastructura școlară deficitară), modelele de conduită agresivă promovate la nivel societal prin canalele mass-mediei etc.

Prezentul studiu de factură cantitativă și-a propus identificarea relațiilor dintre a) riscul pentru agresiuni/victimizare prin acte de *bullying* și caracteristicile socio-demografice ale elevilor de vârstă școlară mică; b) indicatorii expunerii la *bullying*, și anume statutul de agresor, cel de victimă, respectiv cel de martor ocular. Datele au confirmat parțial prima dintre ipotezele de lucru și au susținut-o pe ultima. Rezultatele studiului trebuie interpretate ținându-se cont de următoarele limite de ordin metodologic: a) compararea mediilor scorurilor pentru statutul de agresor/victimă și cel de martor ocular în funcție de situația familială a elevilor a impus recodificarea variabilei independente în două categorii, și anume elevi care proveneau din familii intacte, respectiv elevi ai căror familii erau temporar dezintegrate sau dezorganizate; între aceste categorii a existat un dezechilibru numeric care limitează puterea statistică a comparațiilor în funcție de situația familială a elevilor; de asemenea, dezechilibrul dintre numărul participanților care erau rezidenți în mediul rural și cel al participanților care locuiau în mediul urban este o altă limită; b) toate instituțiile școlare care au constituit bazinul de recrutare a participanților la investigație au fost selectate de pe raza județului Bacău; în plus, eșantionul a inclus doar elevi de clasele a III-a și a IV-a din instituții de învățământ publice; în viitoarele investigații, ne propunem utilizarea unor eșantioane de elevi mai eterogene în ceea ce privește variabilele socio-demografice care pot avea un impact semnificativ asupra experiențelor referitoare la *bullying*; ne referim la regiunea geografico-economică, mărimea comunității în care elevii sunt rezidenți, sectorul public vs privat din care fac parte instituțiile de învățământ, statutul socio-economic al familiei de origine etc.; c) variabile de interes pentru prezentul studiu au fost operaționalizate utilizându-se un chestionar standardizat care a inclus trei secțiuni de bază, la care elevii de vârstă școlară mică au răspuns anonim; chiar și în condițiile anonimatului, această metodă pentru colectarea datelor creează posibilitatea distorsionării rezultatelor prin lipsa sincerității răspunsurilor participanților, ca urmare a nevoii de protejare a imaginii de sine sau a efectului dezirabilității sociale; în studiul nostru, efectul referitor la dezirabilitatea socială ar fi putut afecta mai ales răspunsurile pe care elevii le-au dat la itemii prin care s-a urmărit statutul de agresor; altfel, s-a observat că, indiferent de sex, elevii au obținut: a) un scor mediu semnificativ mai scăzut pentru statutul de agresor, comparativ cu cel de victimă ($t = -6.97$, $p < 0.001$ – pentru băieți; $t = -9.22$, $p < 0.001$ – pentru fete) și cel de martor ocular ($t = -24.46$, $p < 0.001$ – pentru băieți; $t = -27.26$, $p < 0.001$ – pentru fete); b) un scor mediu semnificativ mai scăzut pentru statutul de victimă, comparativ cu cel de martor ($t = -23.76$, $p < 0.001$ – pentru băieți; $t = -17.80$, $p < 0.001$ – pentru fete); aceste date comparative sugerează că elevii care au participat la studiu au manifestat tendința de a raporta niveluri mai ridicate ale victimizării directe/indirecte prin acte de *bullying*, respectiv un nivel semnificativ mai scăzut pentru propria lor implicare în calitate de agresori; ultimul statut poate atrage defensivitatea în răspunsuri, dat

fiind caracterul indezirabil al conduitei agresive pe care un elev o poate manifesta în relațiile cu alți elevi; în demersurile pe care ni le propunem, vom urmări să integrăm în etapa colectării datelor din teren și alte modalități pentru măsurarea indicatorilor expunerii elevilor de vârstă școlară mică la *bullying*; de exemplu, răspunsurile pe care elevii le dau la chestionare standardizate pot fi completate cu interviuri realizate individual, deoarece această metodă de investigație oferă posibilitatea de a ne crea o imagine mai bogată despre experiențele negative din sfera *bullying*-ului manifestat în mediul școlar, precum și despre factorii care contribuie la implicarea elevilor în astfel de comportamente indezirabile.

Dincolo de limitele de natură metodologică și direcțiile de cercetare pe care le-am discutat, studiul pe care l-am realizat sugerează că autoritățile școlare, cadrele didactice și consilierii școlari au un rol foarte important în prevenirea și diminuarea *bullying*-ului, dar acest lucru se poate întâmpla numai în condițiile în care sursele manifestărilor sunt identificate și controlate. Potrivit specialiștilor (Bonea, 2019), în elaborarea strategiilor de prevenire și diminuare a agresivității și violenței în mediul școlar, se poate ține cont de următoarele direcții:

- ✓ sporirea implicării părinților elevilor în diverse programe de prevenție și intervenție în vederea ameliorării impactului negativ pe care îl au manifestările agresive/violente; această măsură este justificată de faptul că, în familie, se pun bazele personalității elevilor și se manifestă primele influențe modelatoare asupra atitudinilor și comportamentelor copiilor; elevii vin de acasă cu anumite modele educative care le influențează atitudinile, comportamentele și modalitățile în care interacționează cu ceilalți elevi, cu dascălii și cu autoritățile școlare; școala are misiunea de a identifica influențele comportamentale și de a le corecta acolo unde este cazul; însă, fără un parteneriat constant între școală și familie, implementarea acestor măsuri în practică nu va conduce la rezultatele scontate; de asemenea, un rol important îl are implicarea cadrelor didactice care trebuie să fie familiarizate cu problematica agresivității și a violenței ce se pot manifesta în relațiile dintre elevi și să vină permanent cu soluții constructive care să contribuie la rezolvarea și aplanarea conflictelor; așadar, colaborarea dintre elevi, cadre didactice, părinți și autorități școlare reprezintă un factor-cheie al succesului măsurilor destinate prevenirii și reducerii *bullying*-ului;
- ✓ gestionarea într-un mod echitabil și mai eficient a sistemului de pedepse și sancțiuni utilizat în cazurile de *bullying*; de exemplu, atunci când sunt identificați autorii comportamentelor agresive și sunt stabilite clar contextele în care au avut loc evenimentele, sancțiunile trebuie aplicate imediat și consecvent; minimalizarea impactului unui eveniment în care un elev ajunge victimă a actelor agresive din sfera *bullying*-ului constituie o atitudine contraproductivă atât pentru actorii implicați, cât și pentru instituția de învățământ în care s-a produs evenimentul, respectiv sistemul școlar în ansamblul său;

- ✓ intensificarea eforturilor orientate spre achiziționarea și exersarea abilităților sociale și emoționale în rândul elevilor, în vederea reducerii riscului (re)aparitiei și al escaladării actelor agresive care au loc în contextul relațiilor interpersonale dintre elevii de diferite vârste; formarea deprinderilor și cultivarea competențelor din sfera comunicării asertive, nonviolente, a cooperării, a rezolvării conflictelor într-o manieră pașnică și benefică pentru toate părțile implicate, a controlului emoțiilor negative și a impulsivității etc. poate contribui la înzestrarea elevilor cu noi resurse adaptative.

Alte măsuri care pot fi adoptate sistematic în vederea obținerii unor rezultate eficiente și durabile în procesul de prevenire și control al violenței școlare includ:

- ✓ asigurarea permanentă a funcționalității sistemului de monitorizare video în toate spațiile specifice unei instituții de învățământ (în clase, pe holuri, în sala/pe terenul de sport);
- ✓ monitorizarea permanentă a conduitei elevilor atât de către cadre didactice, cât și de către consilierii școlari, în vederea prevenirii oricărei forme de agresivitate;
- ✓ stimularea legăturii strânse dintre părinți și cadre didactice, respectiv consilieri școlari și reprezentanți ai conducerii instituțiilor de învățământ, în vederea informării părinților cu privire la orice manifestări comportamentale ale elevilor care cresc riscul escaladării *bullying*-ului;
- ✓ stabilirea unui set clar de reguli și sancțiuni pentru conduitele agresive și includerea acestuia în regulamentul intern al unei clase, precum și în regulamentul școlii;
- ✓ promovarea și facilitarea activităților consilierului școlar și a asistentului social, în vederea identificării și controlului factorilor care favorizează declanșarea și/sau escaladarea manifestărilor violente în relațiile dintre elevi sau dintre aceștia și cadrele didactice;
- ✓ gestionarea atentă a diferențelor fizice, etnice, religioase, socio-economice, culturale sau de altă natură dintre elevi, în vederea prevenirii situațiilor în care aceștia se confruntă în mediul școlar cu atitudini de discriminare, marginalizare sau excludere socială;
- ✓ intensificarea colaborării dintre învățători/profesorii diriginți și consilierii școlari pe de o parte și, pe de altă, părinții elevilor care prezintă probleme de comportament sau ai elevilor care sunt victimizați prin acte agresive, pentru a se putea interveni într-un mod cât mai eficient; această măsură poate contribui la identificarea și gestionarea din punct de vedere psihopedagogic a factorilor de risc familial care pot explica manifestările agresive ale elevilor-problemă;
- ✓ intensificarea organizării seminariilor de informare, a meselor rotunde, a manifestărilor științifice etc. la care să participe cadrele didactice, autoritățile școlare și consilierii, în vederea achiziționării informațiilor cu valoare practică care pot constitui suport pentru intervenția în situații de *bullying*;

- ✓ organizarea de dezbateri în clasele de elevi, pentru a fi identificate problemele, neînțelegerile și conflictele; la aceste dezbateri, pot participa și părinții, respectiv consilierii școlari;
- ✓ realizarea și distribuirea în unitățile școlare a materialelor informative (afișe, pliante, spoturi audio-video etc.) prin care elevii să ia la cunoștință despre consecințele administrative ale unui eventual comportament violent, precum și despre impactul negativ pe care îl exercită *bullying*-ul și alte forme de manifestare ale agresivității;
- ✓ pentru elevii din ciclul primar, este foarte importantă evidențierea constantă a beneficiilor pe care le aduc cooperarea, înțelegerea și respectul reciproc, înțajutorarea și alte comportamente pozitive; această măsură poate fi implementată prin intermediul jocurilor de rol, o metodă didactică foarte atractivă pentru copiii de vârstă școlară mică; prin intermediul jocurilor de rol, școlarii pot conștientiza mai bine care sunt suferințele ce afectează un copil victimizat prin *bullying*, dar și consecințele, respectiv sancțiunile prevăzute în regulamentul școlii.

Instituțiile școlare trebuie să ofere un mediu primitor, sigur din punct de vedere fizic, emoțional, social și stimulatîv pentru toți elevii, indiferent de particularitățile dezvoltării lor individuale. Stimularea cooperării dintre toți actorii implicați în activitățile derulate în școli va contribui la armonizarea resurselor, a așteptărilor, a acțiunilor și a relațiilor sociale, precum și la asigurarea unui climat de lucru productiv.

Primit în redacție la: 19.12.2020

BIBLIOGRAFIE

1. BERAN, T. N., TUTTY, L., *Children's reports of bullying and safety at school*, Canadian Journal of School Psychology, **17**, 2, 2002, p. 1–14.
2. BONEA, G.V., *Agresivitatea și violența în școlile din România: bullying și mobbing*, Calitatea Vieții, **30**, 1, 2019, p. 59–75.
3. BOWES, L., ARSENEAULT, L., MAUGHAN, B., TAYLOR, A., CASPI, A., MOFFITT, T.E., *School, neighborhood, and family factors are associated with children's bullying involvement: A nationally representative longitudinal study*, Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry, **48**, 5, 2009, p. 545–553.
4. BRONFENBRENNER, U., *The Ecology of Human Development*, Cambridge, MA, Harvard University Press, 1979.
5. BRONFENBRENNER, U., *Ecological models of human development*, în HUSÉN, T., NEVILLE POSTLETHWAITE, T. (Eds.), *International Encyclopedia of Education* (2nd ed.), Oxford, UK, Pergamon, **3**, 1994, p. 1643–1647.
6. CAMODECA, M., GROSSENS, F., MEERUM-TERWOGT, M., SCHUENGEL, C., *Bullying and victimization among school-age children: Stability and links to proactive and reactive aggression*, Social Development, **11**, 3, 2002, p. 332–345.
7. CHESTER, K.L., CALLAGHAN, M., COSMA, A., DONNELLY, P., CRAIG, W., WALSH, S., MOLCHO, M., *Cross-national time trends in bullying victimization in 33 countries among children aged 11, 13 and 15 from 2002 to 2010*, The European Journal of Public Health, **25**, suppl. 2, 2015, p. 61–64.

8. COOK, C.R., WILLIAMS, K.R., GUERRA, N.G., KIM, T.E., *Variability in the prevalence of bullying and victimization: A cross-national and methodological analysis*, în JIMERSON, S.R., SWEARER, S.M., D.L. ESPELAGE, D.L. (Eds.), *Handbook of Bullying in Schools: An International Perspective*, New York, NY, Routledge, 2010, p. 347–362.
9. COOK, C.R., WILLIAMS, K.R., GUERRA, N.G., KIM, T.E., SADEK, S., *Predictors of bullying and victimization in childhood and adolescence: a meta-analytic investigation*, *School Psychology Quarterly*, **25**, 2, 2010, p. 65–83.
10. COSMA, A., BALÁZSI, R., BĂBAN, A., *Time trends in bullying involvement among Romanian school aged children from 2006 to 2014*, *Procedia – Social and Behavioral Sciences*, **209**, 2015, p. 17–24.
11. COSMA, A., BĂBAN, A. *The associations between bullying behaviours and health outcomes among Romanian school children*, *Cogniție, Creier, Comportament*, **17**, 4, 2013, p. 263–276.
12. CRAIG, W., HAREL-FISCH, Y., FOGEL-GRINVALD, H., DOSTALER, S., HETLAND, J., SIMONS-MORTON, B., MOLCHO, M., GASPARD DE MATO, M., OVERPECK, M., DUE, P., PICKETT, W., HBSC VIOLENCE & INJURIES PREVENTION FOCUS GROUP, HBSC BULLYING WRITING GROUP, *A cross-national profile of bullying and victimization among adolescents in 40 countries*, *International Journal of Public Health*, **54**, suppl. 2, 2009, p. 216–224.
13. ESPELAGE, D.L., HOLT, M.K., *Bullying and victimization during early adolescence: Peer influences and psychosocial correlates*, *Journal of Emotional Abuse*, **2**, 2–3, 2001, p. 123–142.
14. ESPELAGE, D.L., SWEARER, S.M., *A social-ecological model for bullying prevention and intervention: Understanding the impact of adults in the social ecology of youngsters*, în JIMERSON, S.R., SWEARER, S.M., D.L. ESPELAGE, D.L. (Eds.), *Handbook of Bullying in Schools: An International Perspective*, New York, NY, Routledge, 2010, p. 61–72.
15. FANTI, K.A., GEORGIOU, S.N., *Bullying, victimization, school performance, and mother-child relationship quality: Direct and transactional associations*, *Journal of Criminology*, 2013, Article ID 289689, doi: <https://doi.org/10.1155/2013/289689>.
16. FARRINGTON, D.P., TTOFI, M.M., *How to reduce school bullying*, *Victims and Offenders. An International Journal of Evidence-based Research, Policy, and Practice*, **4**, 4, 2009, p. 321–326.
17. FEKKES, M., PIJPERS, F.I., VERLOOVE-VANHORICK, S.P., *Bullying behavior and associations with psychosomatic complaints and depression in victims*, *The Journal of Pediatrics*, **144**, 1, 2004, p. 17–22.
18. FEKKES, M., PIJPERS, F.I., VERLOOVE-VANHORICK, S.P., *Bullying: Who does what, when and where? Involvement of children, teachers and parents in bullying behavior*, *Health Education Research*, **20**, 1, 2005, p. 81–91.
19. GAVRILOVICI, O., *Exposure to Violence and its Psychological Correlates in Institutionalized Children and Adolescents 8 to 17 Years of Age in Iasi County, Romania*, Doctoral Dissertation, Mandel School of Applied Social Sciences, Case Western Reserve University, 2004. Disertație disponibilă online pe <https://www.researchgate.net/publication/34012106>.
20. GLEW, G.M., FAN, M.Y., KATON, W., RIVARA, F.P., KERNIC, M.A., *Bullying, psychosocial adjustment, and academic performance in elementary school*, *Archives of Pediatrics and Adolescent Medicine*, **159**, 11, 2005, p. 1026–1031.
21. GRĂDINARU, C., STĂNCULESCU, D., MANOLE, M., *Bullyingul în rândul copiilor. Studiu sociologic la nivel național*, București, Organizația „Salvați Copiii”, 2016. Raport disponibil online pe <https://www.salvaticopiii.ro/>.
22. GUERRA, N.G., WILLIAMS, K.R., SADEK, S., *Understanding bullying and victimization during childhood and adolescence: A mixed methods study*, *Child Development*, **82**, 1, 2011, p. 295–310.
23. HANGAN, A.I., PETRUȚ, J., *Cine sunt victimele și agresorii în mediul școlar ? Constituie victimizarea un factor predominant în dezvoltarea agresivității la copii și adolescenți ?*, *Revista de Psihologie Școlară*, **3**, 6, 2010, p. 47–60.
24. LIMBER, S.P., OLWEUS, D., LUXENBERG, H., *Bullying in U.S. Schools: 2012 Status Report*, Center City, MN, Hazelden Foundation, 2013. Raport disponibil online pe <http://www.violencepreventionworks.org/>.

25. MICLE, M.I., SĂUCAN, D.Ș., PREDA, G., BOLOHAN, A.B., *Bullying-ul în școală: perspectivă socio-ecologică*, Revista de Psihologie, **66**, 4, 2020, p. 357–375.
26. OLWEUS, D. *Bullying at School: What We Know and What We Can Do*, Oxford, UK, Blackwell Publishers, 1993.
27. PELLEGRINI, A.D., LONG, J.D., *A longitudinal study of bullying, dominance, and victimization during the transition from primary school through secondary school*, British Journal of Developmental Psychology, **20**, 2, 2002, p. 259–280.
28. ROBU, V., *Indisciplina în rândul elevilor de liceu români: prevalență și motivații*, Psihologie. Revistă Științifico-Practică, **1**, 2010, p. 27–38.
29. SANSONE, R.A., SANSONE, L.A., *Bully victims: Psychological and somatic aftermaths*, Psychiatry (Edgmont), **5**, 6, 2008, p. 62–64.
30. SEALS, D., YOUNG, J., *Bullying and victimization: Prevalence and relationship to gender, grade level, ethnicity, self-esteem, and depression*, Adolescence, **38**, 152, 2003, p. 735–747.
31. SINGER, M.I., ANGLIN, T.M., SONG, L., LUNGHOFFER, L., *Adolescents' exposure to violence and associated symptoms of psychological trauma*, Journal of the American Medical Association, **273**, 6, 1995, p. 477–482.
32. SINGER, M.I., MILLER, D.B., GUO, S., FLANNERY, D.J., FRIERSON, T., SLOVAK, K., *Contributors to violent behavior among elementary and middle school children*, Pediatrics, **104**, 4, 1999, p. 878–884.
33. SMITH, J.D., SCHNEIDER, B.H., SMITH, P.K., ANANIADOU, K., *The effectiveness of whole school ant bullying programs: A synthesis of evaluation research*, School Psychology Review, **33**, 4, 2004, p. 547–560.
34. SMITH, P. K., *Understanding School Bullying: Its Nature & Prevention Strategies*, London, Sage Publications Ltd., 2014.
35. SPRIGGS, A.L., IANNOTTI, R.J., NANSEL, T.R., HAYNIE, D.L., *Adolescent bullying involvement and perceived family, peer, and school relations: Commonalities and differences across race/ethnicity*, Journal of Adolescent Health, **41**, 3, 2007, p. 283–293.
36. STEVENS, V., DE BOURDEAUDHUIJ, I., VAN OOST, P., *Relationship of the family environment to children's involvement in bully/victim problems at school*, Journal of Youth and Adolescence, **31**, 6, 2002, p. 419–428.
37. TIPPETT, N., WOLKE, D., *Socioeconomic status and bullying: A meta-analysis*, American Journal of Public Health, **104**, 6, 2014, p. 48–59.
38. TTOFI, M.M., FARRINGTON, D.P., *Effectiveness of school-based programs to reduce bullying: A systematic and meta-analytic review*, Journal of Experimental Criminology, **7**, 1, 2011, p. 27–56.

REZUMAT

În multe țări din întreaga lume, *bullying*-ul este o problemă serioasă pe care autoritățile școlare trebuie să o rezolve. În rândul copiilor de vârstă școlară din România, *bullying*-ul a început să fie investigat mai ales în ultimul deceniu. Acest studiu cantitativ a urmărit examinarea relațiilor dintre riscul pentru pentru agresiuni/victimizare (directă/indirectă) prin *bullying* în mediul școlar și caracteristicile socio-demografice ale copiilor de vârstă școlară mică (sexul, vârsta, rezidența și statutul familial). Participanții au fost 229 de elevi de clasele a III-a și a IV-a din nouă instituții de învățământ publice. Eșantionul a inclus 122 băieți și 107 fete. Elevii au completat versiunea în limba română pentru *Illinois Bully Scale-Student Version* (IBS; Espelage și Holt, 2001). Participanții au mai completat cinci itemi care au operaționalizat expunerea indirectă (ca martor ocular) la *bullying*. Comparativ cu fetele, băieții au obținut scoruri mai ridicate atât pentru statutul de agresor, cât și pentru cel de martor ocular la acte de *bullying*. Nu s-au înregistrat diferențe semnificative din punct de vedere statistic în funcție de vârstă, rezidență și statutul familial. Atât pentru eșantionul total, cât și pentru subeșantioanele diferențiate în funcție de sexul elevilor, scorul pentru statutul de agresor a corelat pozitiv cu indicatorii victimizării prin *bullying*. Sunt prezentate câteva direcții care pot fi valorificate în elaborarea strategiilor pentru prevenirea și diminuarea *bullying*-ului în școli.